

VU Research Portal

Lateinische epistemische Partikeln

Schrickx, J.G.

2011

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Schrickx, J. G. (2011). *Lateinische epistemische Partikeln: Nempe, quippe, scilicet, videlicet und nimirum.*

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Samenvatting

Latijnse epistemische partikels. *Nempe, quippe, scilicet, videlicet en nimirum*.

Dit onderzoek richt zich op enkele Latijnse partikels die het standpunt van de spreker ten opzichte van de tekst en/of de adressaat aangeven en vaak met ‘zekerheid’ worden geassocieerd. Hierbij heb ik me in het bijzonder op *nempe, quippe, scilicet, videlicet* en *nimirum* gericht en deze in een breder kader geplaatst, als voortzetting van het werk van Kroon (1995 e. a.) en Pinkster (2004 e. a.). Het eerste deel (hoofdstuk 2-8) omvat een bespreking van het theoretische kader. In het tweede deel (hoofdstuk 9-16) worden de afzonderlijke partikels behandeld; om de betreffende partikels in een bredere context te plaatsen wordt dit deel afgesloten met een vergelijking tussen deze en soortgelijke Latijnse partikels.

In hoofdstuk 2 wordt het linguïstische model besproken waarbinnen het onderzoek is uitgevoerd. Ik ben hierbij uitgegaan van Kroon (1995) en van de theorie van ‘Functional Discourse Grammar’ (Hengeveld & Mackenzie 2008), voor zover dit relevant was voor mijn onderzoek. Beide studies onderscheiden verschillende niveaus in een tekst, waarvan de belangrijkste het interpersonele en het representationele niveau zijn. Op het interpersonele niveau vindt de interactie tussen spreker en adressaat plaats, alsook de presentatie van de tekst door de spreker (wat je ook het ‘presentationele niveau’ zou kunnen noemen). Het representationele niveau kan globaal met de inhoudelijke kant van een tekst gelijkgesteld worden. Essentieel binnen het gebruikte model is dat men een tekst verdeelt in ‘moves’ en ‘acts’, dat wil zeggen in eenheden, die de communicatieve structuur van een tekst reflecteren. Deze communicatieve eenheden bevinden zich, net als de ‘gecommuniceerde inhoud’, op het interpersonele niveau, als onderdelen van de presentatie van een tekst. De ‘gecommuniceerde inhoud’ is aan de spreker gebonden, is alles wat de spreker in de communicatie met de adressaat naar voren wil brengen. De ‘gecommuniceerde inhoud’ overlapt vaak met de propositie op het representationele niveau, dat echter niet noodzakelijkerwijze aan de spreker gebonden is.

‘Partikel’ is een zeer algemeen begrip, vandaar dat in hoofdstuk 3 besproken wordt welke categorieën van woorden hiermee vergeleken of gelijkgesteld kunnen worden. Te denken valt met name aan ‘discourse marker’, adverbium, ‘pragmatic marker’ en ‘connector’. Relevant voor mijn onderzoek zijn de zinsadverbia, die zich op het niveau van de propositie bevinden, en de pragmatic markers, die zich op een hoger niveau bevinden. Tot de zinsadverbia reken ik, voortbouwend op Pinkster (2004), evaluatieve zinsadverbia, ‘commitment markers’ (zoals *scilicet, videlicet* en *nimirum*), adverbia die de geldigheid van de uitspraak beperken, adverbia die aangeven, dat de spreker oprecht is, en adverbia die een commentaar op de uitspraak geven. Vooral bij de commitment markers is echter onduidelijk of ze echt tot de propositie horen, of toch tot een hoger niveau, waarbij ze zich in een zwevend gebied tussen de zinsadverbia en de pragmatic markers bevinden. Tot de pragmatic markers horen o. a. de discourse markers, die in ruime zin een connectieve functie in de discourse vervullen. Indien de verbonden elementen altijd in de tekst uitgedrukt zijn, is sprake van een connectieve discourse marker (zoals *quippe*), indien dit niet altijd het geval is, en de discourse marker bijvoorbeeld ook zelf met een connectief

element verbonden kan worden, gaat het om een situerende discourse marker en vindt de verbinding via de ‘discourse memory’ plaats (zoals *nempe*).

Commitment markers (zoals *scilicet*, *videlicet* en *nimirum*) zijn partikels waarmee de spreker aangeeft dat hij achter de inhoud van zijn uitspraak staat. Ik gebruik deze term voor wat traditioneel modaal partikel of modaal adverbium wordt genoemd en volg daarmee Nuyts (2005, 2006), die de materie liever bespreekt in termen van ‘attitudinal categories’ en ‘commitment’ dan in termen van modaliteit. In hoofdstuk 4 wordt het terrein van de modaliteit, voor zover relevant voor mijn doeleinden, afgeperkt. Tot de commitment markers reken ik evidentiële adverbia, die aangeven in hoeverre iets voor de spreker evident is; epistemische adverbia, die aangeven hoe waarschijnlijk de spreker de inhoud van een taaluiting acht; en tot slot adverbia die op verwachting gebaseerd zijn en aangeven in hoeverre de inhoud van de taaluiting met de verwachtingen van de spreker overeen komt (zie Simon-Vandenberg & Aijmer, 2007). Een verschil tussen objectieve en subjectieve modaliteit maak ik, in navolging van Nuyts, niet, aangezien dit zelf zeer subjectieve categorieën zijn en eerder lijken aan te geven in hoeverre de spreker bewijzen voor zijn uitspraak heeft. Bovendien dreigt verwarring met een begrip als performativiteit: een performatieve modale uitdrukking geeft het standpunt van de spreker op het moment van spreken weer. Modale adverbia, dus ook de commitment markers, zijn in principe altijd performatief, terwijl modale adjectieven ook descriptief kunnen zijn, dat wil zeggen de mening van een andere persoon of van een ander tijdstip kunnen weergeven. Aangezien modale adverbia performatief zijn, zouden ze eigenlijk niet in vragen of hypothesen moeten kunnen voorkomen: deze geven immers niet het standpunt van de spreker weer. Als modale adverbia toch in een dergelijke omgeving voorkomen, dan is er iets speciaals aan de hand, en wordt de verantwoordelijkheid voor de uitspraak bijv. bij de adressaat gelegd, of is er sprake van een ‘echo-effect’. Relevant is verder het verschil tussen subjectief en intersubjectief: in geval van subjectieve modaliteit geeft de spreker alleen zijn eigen houding weer, in geval van intersubjectieve modaliteit deelt hij zijn standpunt met anderen, in het bijzonder met de adressaat. Modale adverbia zijn altijd subjectief en kunnen eventueel ook intersubjectief gebruikt worden.

Modale adverbia ontstaan gewoonlijk door een proces van subjectivering uit andere woordsoorten. Ook bij partikels is het interessant op diachronische veranderingen te letten, en in hoofdstuk 5 worden dan ook enige inleidende opmerkingen over dit onderwerp gemaakt. De ontstaansgeschiedenis van een woord zegt iets over de synchrone betekenis van een woord, en ook in de hier onderzochte periode van het Latijn kunnen veranderingen plaatsgevonden hebben. Vooral echter in de late oudheid vinden betekenisveranderingen plaats, die hier weliswaar niet op zichzelf voorwerp van onderzoek zijn, maar die natuurlijk wel zijn voortgekomen uit de hier onderzochte periode, en om die reden toch interessant zijn.

Een andere vraag is, of partikels en vergelijkbare woorden maar één betekenis hebben of meerdere, en in hoeverre deze met elkaar samenhangen (hoofdstuk 6). Ik ga hier van een gematigd minimalistische positie uit: in principe heeft een partikel maar één hoofdbetekenis, maar door diachronische veranderingen kunnen er mogelijk wel een of meer nieuwe hoofdbetekeningen zijn ontstaan. Naast de hoofdbetekenis heeft het partikel vele gebruikswijzen en ook neveneffecten, die door de context worden opgeroepen. Dit kan goed duidelijk gemaakt worden met ‘semantic maps’, zoals Simon-Vandenberg & Aijmer (2007) deze voor Engelse ‘certainty adverbs’ hebben gemaakt.

‘We only say we are certain when we are not’ (Halliday 1985, 340) gaat misschien wat ver, maar het is wel interessant erop te letten, waarom de spreker überhaupt met een commitment marker wil uitdrukken dat hij zeker is (hoofdstuk 7). De ‘appraisal’-theorie kan hierbij helpen (White, 2003; Martin & White, 2005), die zich speciaal bezighoudt met de vraag hoe de spreker zich ten opzichte van zijn adressaat positioneert. Ook de ‘politeness’-theorie kan hier een nuttige rol spelen (Brown & Levinson 1987; Kerbrat-Orecchioni, 1997; Watts, 2003). Andere redenen om commitment markers en ook discourse markers te gebruiken kunnen zijn dat men zich ironisch wil distantiëren van de inhoud van een uitspraak, of de coherentie in een tekst duidelijk naar voren wil laten komen.

Als voorbereiding op het beschrijvende tweede deel worden in hoofdstuk 8 de specifieke onderzoeksparameters toegelicht aan de hand waarvan het onderzoek heeft plaatsgevonden, alsook het gebruikte corpus. Het corpus bevat alle Latijnse teksten vanaf ongeveer 200 v. Chr. tot 200 n. Chr. Als materiaal heeft het Zetelmateriaal van de TLL en de database LLT gediend. Statistische onderzoeken zijn over het algemeen op het hele corpus gebaseerd, meer inhoudelijke op een representatieve selectie. De onderzoeksparameters bouwen voort op die van Kroon (1995), met als uitbreiding onder andere de vergelijking met soortgelijke woorden in het Latijn, en in moderne talen als het Engels. In het tweede deel komen de afzonderlijke partikels aan bod. Hoofdstuk 9 fungeert als inleiding op dit tweede deel en geeft een eerste indeling: *nempe* en *quippe* zijn discourse markers, *scilicet*, *videlicet* en *nimirum* commitment markers.

Nempe (hoofdstuk 10) is een situerende discourse marker op het interaktionele niveau; de adressaat speelt dus een belangrijke rol bij dit partikel. Met *nempe* doet de spreker een beroep op de adressaat om zijn commitment aan de inhoud van de propositie te geven. De spreker legt de verantwoordelijkheid voor de uitspraak dus bij de adressaat en stelt zich het perspectief van de adressaat voor: ‘denk je niet?’, ‘toch?’. *Nempe* drukt dus niet het commitment van de spreker uit (zoals in standaard handboeken wel wordt aangenomen) en is daarom zelf geen commitment marker. Het heeft een connectieve functie, in die zin, dat het partikel een relatie met de extratextuele context legt. Er zijn drie soorten situaties waarin *nempe* voorkomt: ten eerste in dialogen, waarbij de tweede spreker een interpretatie geeft van de woorden van de eerste spreker, en men zich goed een vragende toon kan voorstellen. De tweede en derde situatie betreffen het gebruik van *nempe* in monologen met een sterk diafonische (dat wil zeggen interaktionele) inslag. In het ene geval gaat het om antwoorden op tot zichzelf gestelde vragen, en om ‘adversatieve’ en ‘concessieve’ contexten waarbij de spreker zich als het ware een gefingeerde andere opinie voorstelt. In het andere geval is er minder duidelijk een adressaat aanwezig, en doet de spreker alleen een beroep op een adressaat.

Quippe (hoofdstuk 11) is een connectieve discourse marker op het presentationele niveau, die vooral in monologe teksten voorkomt. Het geeft aan dat de volgende teksteenheden bij de vorige hoort en een toelichting op deze geeft. In vergelijking met *quippini*, dat dezelfde oorsprong heeft, maar veel duidelijker interactioneel is, blijkt duidelijk het sterk monologe karakter van *quippe*. In de onderzochte periode lijkt een ontwikkeling te hebben plaatsgevonden: *quippe* leidt steeds minder een bijzin in, staat steeds vaker op de tweede plaats van zijn eenheid in plaats van op de eerste en heeft niet altijd meer een verklarende functie, slechts een connectieve.

Scilicet en *videlicet* (hoofdstuk 12) zijn beide evidentieële commitment markers, met een overeenkomstige oorsprong (*scire/ videre* en *licet*). Toch zijn er duidelijke verschillen: *scilicet* geeft aan dat de inhoud conform de verwachtingen ('natuurlijk', 'vanzelfsprekend') is en is sterk op de adressaat gericht ('intersubjectief'), *videlicet* niet ('duidelijk'). Met *scilicet* geeft de spreker aan dat iets op zich evident of logisch is, en dit ook voor de adressaat zou moeten gelden. Met *videlicet* spreekt de spreker zijn evidentie uit op grond van de context of redentatie. *Scilicet* is vergelijkbaar met het Engelse 'of course' of 'obviously', *videlicet* met 'clearly'. Met *scilicet* kan de spreker aangeven dat er solidariteit tussen hem en de adressaat bestaat. *Scilicet* komt daardoor vaak in een zin met het hoofdwerkwoord in de eerste persoon voor, *videlicet* bijna nooit, tenzij er sprake is van ironie. Ook met het hoofdwerkwoord in de tweede persoon hebben *scilicet* en *videlicet* duidelijk een ander effect. Een speciaal geval is de tweede persoon van het futurum met een directieve functie: *scilicet* zorgt ervoor dat de directiviteit minder sterk is, wat beschouwd kan worden als een vorm van positieve 'politeness'. *Scilicet* komt überhaupt vaker met een vorm van het futurum voor dan *videlicet*. Het verschil tussen *scilicet* en *videlicet* uit zich ook daarin, dat *scilicet* zonder verdere toevoegingen als antwoord op een vraag voorkomen kan, *videlicet* niet.

Net als alle andere commitment markers zijn *scilicet* en *videlicet* performatief. Ze geven dus het standpunt van de spreker op het moment van spreken weer. Een uitzondering wordt gevormd door vraagzinnen en ironische zinnen, waarin de spreker niet meer achter de inhoud van de uitspraak staat. Vraagzinnen met *scilicet* en *videlicet* zijn in het algemeen ironisch. Bij ironische zinnen stelt de spreker zich – ironisch – het standpunt van de adressaat voor. Nuyts noemt in zulke gevallen het partikel een 'speech act modifier'.

De pragmatische motivatie van een spreker om een commitment marker te gebruiken is de wens om zich ten opzichte van de adressaat te positioneren. In geval van *scilicet* wordt, zoals gezegd, solidariteit met de adressaat uitgedrukt. Daarmee kan *scilicet* voor positieve 'politeness' worden gebruikt; bij *videlicet* wordt niet een dergelijke betrokkenheid van de adressaat verondersteld. Tot slot wordt in dit hoofdstuk vastgesteld dat de betekenis 'namelijk' een latere ontwikkeling van *scilicet* is.

Ook *nimirum* (hoofdstuk 13) is een commitment marker, die echter niet specifiek op evidentie is gebaseerd. De spreker geeft met *nimirum* aan dat geen twijfel nodig is, zonder dat de adressaat hierbij betrokken wordt. Het komt dan ook, anders als *scilicet*, zelden in combinatie met een hoofdwerkwoord in de eerste of tweede persoon of in het futurum voor. *Nimirum* drukt ook geen vanzelfsprekendheid uit, hoogstens als neveneffect. Hoewel het partikel performatief is, kan het in ironische (vraag-)zinnen voorkomen, waarin de spreker doet alsof hij iets begrijpt. Een vergelijking met *scilicet* en *videlicet* is goed mogelijk aan de hand van 'translation networks': hierin wordt zichtbaar gemaakt met welk (Engels) woord het partikel hoe vaak in vertalingen vertaald wordt.

In hoofdstuk 14 worden andere Latijnse commitment markers kort besproken en de eigenschappen van Latijnse commitment markers op een rijtje gezet. Een belangrijke commitment marker is *certe* ('zeker'), dat echter ook scalair gebruikt kan worden ('minstens') en als 'speech act modifier' in vragen. In tegenstelling tot *certe* drukt *fortasse* geen volledig commitment uit. Andere commitment markers zijn *plane*, *profecto*, *sane*, *sine dubio* en *vero*, hoewel deze niet alle in al hun functies en/of betekenissen commitment uitdrukken. De belangrijkste eigenschappen van commitment markers zijn:

- ze drukken commitment van de spreker uit, elk vanuit een eigen functie (bijv. evidentie, verwachting, epistemische modaliteit);
- ze zijn performatief, d.w.z.:
 - ze kunnen niet in de scope van een negatie staan;
 - ze kunnen niet in de protasis van een conditionele periode voorkomen;
 - ze kunnen niet in imperatieven voorkomen;
 - ze kunnen niet in zinnen met een vragende illocutieve functie voorkomen (uitzondering: controle- en ironische vragen).
- ze kunnen niet in termen van de categorieën subjectief/objectief gevat worden (behalve als ze *alle* subjectief genoemd worden, met de mogelijkheid intersubjectief gebruikt te worden);
- ze kunnen gedeeltelijk zelfstandig als antwoord op een ja/nee-vraag voorkomen;
- ze kunnen geen focus krijgen;
- ze kunnen met evaluatieve zinsadverbia gecombineerd worden;
- ze kunnen met interjecties gecombineerd worden;
- ze kunnen niet met elkaar gecombineerd worden;
- ze kunnen een aan de matrixzin ondergeschikte eenheid in hun scope hebben.

Typische contexten, waarin commitment markers voorkomen zijn argumentatieve concessies en contrasten. Bovendien kunnen ze worden ingezet om de cohesie in een tekst te bevorderen. Ook worden ze graag in ironische contexten gebruikt.

Het begrip commitment kan goed in een ‘semantic map’ worden weergegeven, waarin elke ‘commitment marker’ zijn eigen domein heeft. Voor *scilicet*, *videlicet* en *nimirum* is dit in de appendix nader uitgewerkt.

In hoofdstuk 15 wordt tenslotte alles in een afsluitende conclusie bijeengebracht.

Met dit onderzoek is een veel duidelijker beeld van de Latijnse modale partikels of commitment markers, zoals ik ze noem, ontstaan. Vooral de functie en betekenis van de discourse markers *nempe* en *quippe* en van de commitment markers *scilicet*, *videlicet* en *nimirum*, die de focus van mijn onderzoek vormden, is veel duidelijker geworden. Met behulp van bepaalde heuristische indicatoren en statistische onderzoeken, en vooral door vergelijkend onderzoek met andere Latijnse partikels en ook met partikels uit moderne talen, blijkt het zeer goed mogelijk de functie en betekenis van een partikel in een dode taal te bepalen.